

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
НАУКОВО-ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Том X

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1962

10746

57

НЗ4

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
НАУКОВО-ПРИРОДОЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

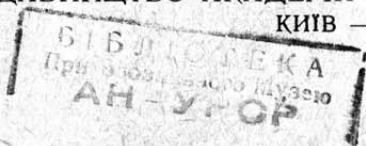
НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Том X

16726

ВИДАВНИЦТВО АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
КИЇВ — 1962

БОТАНІКА

МІНЛИВІСТЬ ВИДІВ РОДУ
DICRANUM HEDW.

К. О. Улична

Переважно голарктичний рід *Dicranum* Hedw. найбільш різноманітний у Північній Америці, а також в Європі та в Північній Азії (Brotherus, 1924). Один з найпоширеніших представників роду *Dicranum* — дикран віниковий (*Dicranum scorarium* Hedw.) — зустрічається в країнах північної півкулі майже повсюдно і є характерним представником мохового покриву. Цей вид має також дуже широку екологічну амплітуду: він росте на ґрунті, на гнилій деревині й стовбурах дерев, на заболочених місцях і на сухих скелях (Лазаренко, 1955).

Велике поширення дикрана вікового супроводжується значною морфологічною мінливістю. Ще Брідель (Bridel, 1826) виділяв вісім різновидностей цього виду. Лімпріхт (Limpricht, 1890) вказував на велику мінливість всіх ознак листостеблового пагона дикрана вікового: облиственості, величини і форми листків, зубчастості краю листка та жилки і навіть клітинної сітки верхньої частини пластинки листка. До останнього часу різні автори описали чотири різновидності та 28 форм і екоморф дикрана вікового щодо його відмін у зовнішньому вигляді листостеблового пагона, форми та величини листка, кількості спорогонів тощо (Родрєга, 1954).

При критичному перегляді матеріалів, зібраних на Україні, у деяких зразків дикрана вікового нами помічена тенденція до утворення окремих поздовжніх двошарових смужок та мамілозно виступаючих зубчиків на спинній стороні листка, крім звичайної зубчастості по краю листка. У таких екземплярів змінена також клітинна сітка: клітини у них дрібніші, менш прозенхіматично видовжені, деякі навіть прямокутні й квадратні з слабо або зовсім непотовщеними стінками (рис. 1). Такі листки звичайно ясно хвилясті, довші і вужчі, ніж у типової форми дикрана вікового. Вони виступають часто на одному і тому ж стеблі поряд з типовими. В одних випадках майже всі листки на пагоні мають змінену клітинну сітку та зубчики, в інших вони поодинокі, пере-

важно верхівкові. Ступінь зубчастості спинної сторони і потовщення пластинки змінюється в широких межах як у листків з одного і того ж стебла, так і в пагонів з однієї і тієї ж дернинки. Смуги потовщення пластинки листка можуть захоплювати кілька рядів клітин по ширині листка або лише один. Іноді — це лише дві-три

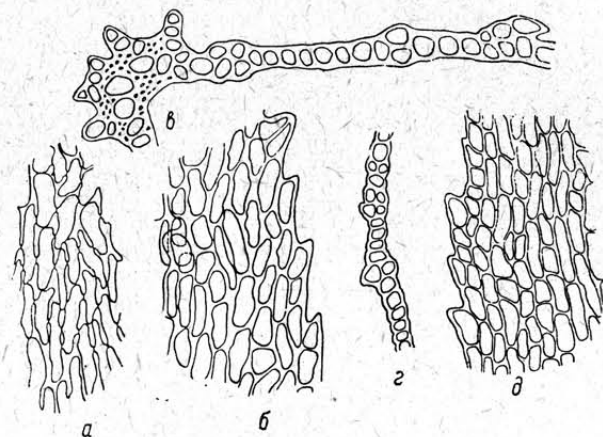

Рис. 1. Мінливість клітинної сітки пластинки листка дикрана вікового:

а — клітинна сітка типової форми, б — зубчики на спинці пластинки листка, в—г — поперечні перерізи листків з потовщеннями пластинки, д — клітинна сітка зміненої форми.

клітини або окремі зубчики, що вкривають зрідка всю спинну сторону листка або лише верхню частину. В крайньому разі листки мають лише коротші непорозні клітини та хвилясту пластинку*.

Подібне явище потовщення пластинки листка було відмічене ще Лімпріхтом (1890) для близького до дикрана вікового виду — дикрана великого (*Dicranum majus* Smith.), як одна з характерних ознак цього виду. Потовщення пластинки листка у дикрана великого виступають у верхній частині листка, в субмаргінальних смужках клітин. На спинній стороні листка зубчики утворюються також як мамілозні виступи клітин, не супроводжуючись при цьому потовщеннями пластинки (рис. 2, а—г).

У дикрана рудуватого (*Dicranum fuscescens* Turp.), близького до попередніх двох видів, утворення поздовжніх потовщень маргі-

* Форма з серповидними, сильно хвилястими листками, що поступово звужуються, та видовжено-овальними верхніми клітинами була описана Кіндбергом (Kindberg, 1892) як підвид *pseudo-undulatum* дикрана вікового. Однак цей автор не вказує ні на потовщення пластинки листків, ні на зубчастість її спинної сторони. Очевидно, він мав на увазі іншу форму дикрана вікового з хвилястою пластинкою листка, близьку до *Dicranum rugosum* Hedw., яка також зустрічається у високогір'ї Українських Карпат.

нальних рядів клітин та мамілозна зубчастість спинної сторони пластинки листка відмічаються в діагнозах цього виду як звичайна мінливість. За нашими спостереженнями, у таких екземплярів бувають іноді потовщення на пластинці листка в 1—2 клітини (рис. 2, *д—е*).

Таким чином, у всіх цих трьох видів у більшій чи меншій мірі виявлена тенденція до утворення потовщень пластинки листка поздовжніми рядами маргінальних, субмаргінальних або інших клітин і утворення зубчиків на спинці листка.

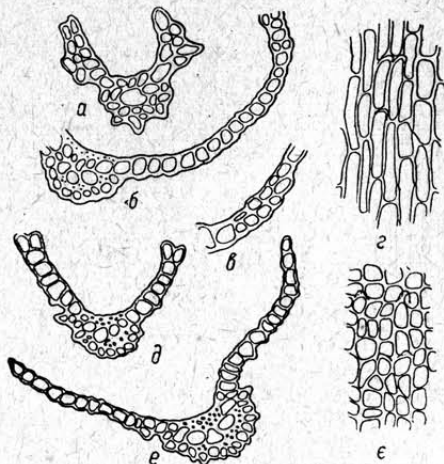

Рис. 2. Потовщення та зубчастість пластинки у дикрана великого та рудуватого:

а—в — поперечні перерізи листків дикрана великого з потовщеннями, *г* — зубчики на спинці пластинки листка у дикрана великого, *д—е* — поперечні перерізи листків з потовщеннями у дикрана рудуватого, *є* — зубчики на спинці листка у дикрана рудуватого.

Леске (Loeske, 1927), який твердить, що багато мохів, особливо споріднені види, під впливом однакових умов утворюють «паралельні форми». Якщо умови місцевиростання періодично змінюються, то змінюються і ці форми. Як приклад він наводить дані про утворення серповидних листків у *Campylium polygamum*, *C. helodes* і *Amblystegium riparium* при підсиханні їх місцевиростання. Леске вважає такі морфологічні зміни модифікаціями і відносить їх до рангу форми.

Детальне освітлення паралельної мінливості у мохів, закріпленої спадково, подає А. С. Лазаренко на підставі закону гомологічних рядів мінливості Н. І. Вавілова. Паралельні форми роду *Tortula*, що оцінювались різними авторами як види і як різновидності, А. С. Лазаренко розглядає як дрібні види, аналогічні жорданомам квіткових рослин, які можна об'єднати в гомологічні ряди. У цих рядах спостерігається яскраво виражена паралель-

на мінливість, пов'язана з проявами аридного клімату (Лазаренко, 1960).

Описана вище паралельна мінливість видів дикрана виступає спорадично і, очевидно, має модифікаційний характер, хоч зв'язок між умовами місцевиростань та паралельним формоутворенням у дикрана віникового і дикрана рудуватого не цілком ясний. Зразки дернинок з мінливістю клітинної сітки листка обох видів зібрані як на рівнині в умовах континентального клімату (Тернопільська обл.), так і в горах у вологіших умовах (Карпати). Вони росли або на ґрунті або на гнилій деревині, але всі зібрані в лісах. Дикран великий, у якого потовщення пластинки є сталою видовою ознакою, — рослина тінистих хвойних лісів. Можна вважати, що потовщення пластинки листка у цих видів виникає в умовах затінення. Однак мамілозність і потовщення пластинки листка поширені у мохів, які ростуть на сухих, інтенсивно інсольованих місцях і звичайно розглядаються як ксероморфні пристосування (Лазаренко, 1960).

Здається, що наявність частих випадків паралельної мінливості у дикрана віникового, дикрана великого та дикрана рудуватого свідчить про їх близьку спорідненість, хоч дикран рудуватий відрізняється деякими особливостями, на підставі яких Ньюгольм (Nyholm, 1953) виділила його в окрему секцію.

ЛІТЕРАТУРА

- Лазаренко А. С., Определитель листовых мхов Украины, К., 1955.
 Лазаренко А. С., Некоторые данные о параллельной изменчивости у мхов, в сб.: «Вопросы эволюции, биогеографии, генетики и селекции», М.—Л., 1960.
 Arneil et Jensen, Moose d. Sarekgebietes, Naturwissenschaftliche Untersuchungen des Sarekgebirges, Bd. III, Bot. Lief. 3, 1910.
 Bridel, Bryologia universa, I, Lipsiae, 1826.
 Brotherus F. V., Dicranaceae, in Engler's. Die Nat. Pflanzenfamilien, Bd. 10, Leipzig, 1924.
 Hagen J., Forarbeider til en Norsk. Løvmosflora. XX, Dicranaceae, Det. Kgl. Norsk. Vidensk. Selsk. Skrifter, 1914, N 1, 1915.
 Kindberg N. C., Contributions a la flora bryologique du canton du Tessin (Suisse), Rev. bryol., N 5—6, 1892.
 Limpricht K. G., D. Laubmoose Deutschlands, Oest. und d. Schweiz. I, Leipzig, 1890.
 Loeske L., Beiträge zur Morphologie der Laubmoose I, Sitzungber. d. Bot. u. Zool. Ver. pr. Rheinlande u. Westfalens, Jena, 1927.
 Loeske L., Dicranum majus und D. scoparium, Decheniana Bd. 92, Bonn, 1935.
 Moenkemeyer W. D., Laubmoose Europas, Leipzig, 1927.
 Nyholm E., Bryologiska notiser, Bot. Notiser, N. 3, Lund, 1953.
 Podpěra J., Conspectus Muscorum Europaeorum, Praha, 1954.

ИЗМЕНЧИВОСТЬ ВИДОВ РОДА
DICRANUM HEDW.

К. О. Улычна

Резюме

Описывается изменчивость клеточной сетки листа у *Dicranum scoparium* Hedw., которая сопровождается утолщением пластинки листа продольными полосами и образованием мамиллозно-выпуклых зубцов на ее спинной стороне. Такая же тенденция к утолщению пластинки листа и образованию мамиллозных зубцов наблюдается также у *Dicranum majus* Smith. и *D. fuscescens* Turp. Возможно, что утолщение пластинки листа у этих видов возникает в условиях затенения и носит модификационный характер.

1962

Наукові записки Науково-природознавчого музею АН УРСР

т. X

ЗООЛОГІЯ

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛИЧИНКОВИХ ФОРМ *DIGENEA*
В МОЛЮСКАХ УКРАЇНСЬКОЇ РСР
І СУМІЖНИХ ТЕРИТОРІЙ

В. І. Здун

Всебічні дослідження личинок дигенетичних трематод на стадії розвитку в молюску почав у Росії 55 років тому Д. Ф. Синицин. В його перших працях про церкарій опис досліджень по вивченню морфологічних ознак личинок поєднувався з питанням їх біології.

Грунтуючись на вивченні личинкових стадій присиснів, Д. Ф. Синицин прагнув виявити генетичні зв'язки між личинками і дорослими трематодами. У своїх працях цей автор намагався також з'ясувати філогенез трематод, беручи до уваги їх личинкову стадію. Необхідно підкреслити важливе значення запропонованих ним термінів для личинкових форм присиснів. Більшість з них стали тепер загальноживаними, наприклад: адолескарія, партеніта, марита тощо. Д. Ф. Синицин навів описи морфології личинок трематод, зокрема у прісноводних молюсках околиць Варшави (1905), розшифрував цикли деяких присиснів земноводних і риб.

Вивчення личинок дигенетичних трематод, що розвиваються в організмі прісноводних молюсків фауни СРСР, провадиться тепер в таких основних напрямках: вивчення трематодофауни молюсків різних районів, з'ясування циклів розвитку трематод, вивчення біології личинок трематод та їх проміжних живителів. Розгортаються також роботи по профілактиці трематодозів сільськогосподарських і промислових тварин. Проте слід зазначити, що трематодофауні молюсків присвячено ще небагато праць.

Над вивченням видового складу та поширення личинок *Digenea* в окремих районах Радянського Союзу першим почав працювати А. О. Скворцов (1924), який досліджував *Trematodes* молюсків Волги і Ветлуги. В цих ріках А. О. Скворцов виявив 30 видів церкарій, з яких 19 науці були невідомі.

А. С. Лутта (1934) вивчала фауну личинкових форм присиснів у молюсках петергофських водойм. Крім морфологічно-анато-

ЗМІСТ

Палеозоологія

П. П. Балабай, До фауни цефаласпід Подільської плити	3
С. І. Пастернак, <i>Chlamys (Aequipecten) Wiśniowski</i> — новий вид з верхньокрейдових відкладів	9
С. П. Коцюбинський, Нові морфологічні ознаки в будові черепашок інocerамів	12
В. І. Гаврилишин, Поширення рядозубих пластинчатозябрових в сеноні Галицько-Волинської западини	16

Ботаніка

К. А. Малиновський, Вологість ґрунту деяких трав'янистих асоціацій субальпійського поясу Карпат	22
В. Г. Колищук, До характеристики типів ялинових і букових лісів Карпат за вологістю ґрунту	33
І. В. Вайнагій, Вплив періодичного проморожування на проростання насіння деяких трав'янистих рослин Карпат	45
Г. Я. Ермаченко, Деякі еколого-біологічні особливості щучника дернистого (<i>Deschampsia caespitosa</i> (L.) P. V.) на Чорногорі	55
В. М. Мельничук, Реліктові місцезнаходження деяких видів листяних мохів у Львівській області	63
К. О. Улична, Мінливість видів роду <i>Dicranum</i> Hedw.	70

Зоологія

В. І. Здун, Дослідження личинкових форм <i>Digenea</i> в молюсках Української РСР і суміжних територій	75
О. П. Кулаківська, Сезонні зміни у представників родини Caryophyllaeidae (Cestoda) в умовах західних областей УРСР	88
М. Н. Тищенко, До вивчення тонкошийого цистицерка <i>Cysticercus tenuicollis</i> у сільськогосподарських тварин західних областей УРСР	94
М. І. Сергієнко, Матеріали до вивчення видового складу присиснів та сльожкових черв'яків водноболотних птахів верхньої течії Дністра	97
І. К. Загайкевич, До вивчення поширення і біології вузькотілих златок роду <i>Agrilus</i> Curtis в УРСР	101
М. І. Черкащенко, Чисельність, добова активність та склад їжі гніздових птахів долини верхньої течії Дністра	112
М. П. Рудишин, Матеріали до вивчення миші жовтогорлої в західних областях УРСР	122
Павло Павлович Балабай	128

СОДЕРЖАНИЕ

Палеозоология

П. П. Балабай, К фауне цефаласпид подольской плиты	3
С. И. Пастернак, <i>Chlamys (Aequipecten) Wiśniowski</i> — новый вид из верхнемеловых отложений	11
С. П. Коцюбинский, Новые морфологические признаки в строении раковин иноцерамов	15
В. И. Гаврылишин, Распространение рядозубых пластинчатозяберных в сеноне Галицко-Волинской впадины	20

Ботаника

К. А. Малиновский, Влажность почв некоторых травянистых ассоциаций субальпийского пояса Карпат	32
В. Г. Колищук, К характеристике типов еловых и буковых лесов Карпат по влажности почвы	44
И. В. Вайнагий, Влияние периодического промораживания на прорастание семян некоторых травянистых растений Карпат	53
Г. Я. Ермаченко, Некоторые эколого-биологические особенности щучки дернистой (<i>Deschampsia caespitosa</i> (L.) P. V.) на Черногоре	62
В. М. Мельничук, Реликтовые местонахождения некоторых видов листовых мхов во Львовской области	69
К. О. Улична, Изменчивость видов рода <i>Dicranum</i> Hedw.	73

Зоология

В. И. Здун, Исследование личиночных форм <i>Digenea</i> в моллюсках Украинской ССР и смежных территорий	87
О. П. Кулаковская, Сезонные изменения у представителей семейства Caryophyllaeidae (Cestoda) в условиях западных областей УССР	93
Н. Н. Тищенко, К изучению тонкошеого цистицерка (<i>Cysticercus tenuicollis</i>) у сельскохозяйственных животных западных областей УССР	96
М. И. Сергиенко, Материалы к изучению видового состава сосальщиков и ленточных червей водноболотных птиц верхнего течения Днестра	100
И. К. Загайкевич, К изучению распространения и биологии узкотелых златок рода <i>Agrilus</i> Curt. в УССР	111
Н. И. Черкащенко, Численность, суточная активность и состав пищи гнездящихся птиц долины верхнего течения Днестра	120
М. П. Рудишин, Материалы к изучению мыши желтогорлой в западных областях УССР	127
Павел Павлович Балабай	128